

ANTONIO MACHADO A BARCELONA (1938-39) Articles a *La Vanguardia*

Textos introductoris de Josep Playà
i Monique Alonso

Data de publicació: 29 de setembre de 2021

» L'Ajuntament de Barcelona, en col·laboració amb *La Vanguardia*, publica *Antonio Machado a Barcelona (1938-1939)*, títol que reuneix per primera vegada i de manera monogràfica un recull de 29 articles escrits pel poeta i publicats al diari *La Vanguardia*, amb textos introductoris de Monique Alonso i Josep Playà, experts en la figura de Machado i el seu pas per Barcelona.

» Aquesta publicació s'edita amb motiu de l'adhesió de Barcelona a la Red de Ciudades Machadianas, aprovada pel Consell Plenari de l'Ajuntament de Barcelona, en sessió del 29 d'abril del 2020. Les ciutats que en formen part (Sevilla, Madrid, Sòria, Baeza, Segòvia, Rocafort, Barcelona i Cotlliure) tenen en comú haver estat lloc de residència i part de la vida de Machado.

» El llibre, que representa una contribució més a la projecció i al coneixement de l'obra del poeta, és un conjunt d'articles en els quals Machado mostra el seu compromís amb la República i critica la política de no intervenció d'altres països durant la Guerra Civil espanyola.

» **El divendres 1 d'octubre, a les 18.00 hores**, tindrà lloc la presentació del llibre a la **Biblioteca Nou Barris** (plaça Major de Nou Barris, 2). A l'acte hi participaran Xavier Marcé, regidor de Turisme i Indústries Culturals; Josep Playà, periodista; Monique Alonso, experta en Machado, i Jesús Báñez, regidor de Cultura de l'Ajuntament de Sòria (Red de Ciudades Machadianas).

» Amb motiu de l'adhesió de Barcelona a la Red de Ciudades Machadianas, **dissabte, 2 d'octubre, a les 12 hores, tindrà lloc l'acte de col·locació d'una placa commemorativa d'homenatge a Antonio Machado**, presidit per Xavier Marcé, regidor de Nous Barris, i de l'Associació de Veïns i Veïnes de Canyelles.

La mitjanit del 22 de gener de 1939 el poeta, escriptor i intel·lectual Antonio Machado va emprendre el camí de l'exili. Barcelona va ser la seva darrera ciutat abans d'un exili a Cotlliure del qual ja no tornaria. Durant els nous mesos que va ser a Barcelona, en plena Guerra Civil, va col·laborar periòdicament amb el diari *La Vanguardia*. Aquest llibre reuneix per primera vegada de manera monogràfica el conjunt dels 29 articles (la majoria de la sèrie *Desde el mirador de la guerra*). El poeta, amb la salut molt delicada, que va viure discretament entre l'hotel Majestic i la torre Castanyer a Sant Gervasi, va criticar en aquests articles l'actitud de les potències europees envers la Guerra Civil espanyola. Aquest llibre s'edita amb motiu de l'adhesió de Barcelona a la Red de Ciudades Machadianas, aquelles en les quals va residir el poeta.

"Ciudad de verás, ciudad magnífica, la primera de España sin ningún género de dudas".

Antonio Machado sobre Barcelona

ANTONIO MACHADO EN BARCELONA (abril 1938 - gener 1939)

El novembre de 1936 Antonio Machado va haver d'abandonar Madrid a causa del seu ideari polític. A principis del mes d'abril de 1938 i a mesura que les tropes franquistes avançaven, Machado, acompanyat de la seva mare, germà, cunyada i nebodes, va viatjar per l'Estat des de València fins a arribar a Barcelona: "El 2 de abril todavía estaba Don Antonio en Rocafort ya que desde allí escribió una carta a Fedor Kelin en que se mostraba muy preocupado por el porvenir de su familia y manifestaba claramente su deseo de marchar a Rusia e incluso pedía ayuda para ello", comenta Monique Alonso.

Un cop a la Ciutat Comtal, Machado va ser rebut pel subsecretari d'estat Wenceslado Rocas i pel ministre Segundo Blanco González, al Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad, per ser conduït posteriorment, tant ell com la seva família, a l'Hotel Majestic Inglaterra, un hotel elegant al centre de la ciutat i seu també d'altres intel·lectuals com León Felipe, José Bergamín o Wlado Frank, així com corresponsals de premsa. El Majestic estava dotat de bones comunicacions, com el telègraf, i des d'allà es feien la majoria dels comunicats de guerra. Com va dir José Machado, germà del poeta: "Allí

como en un andén de estación, pasaban, se cruzaban toda clase de personas conocidas y desconocidas, sospechosas”.

Però tot i l'elegància i les comoditats que desprenien les instal·lacions del Majestic, Machado no es trobava del tot còmode i només s'hi deixava veure públicament a l'hora del dinar. Així que passats uns dies, la família Machado va ser traslladada a una casa, la Torre Castanyer, al barri de Sant Gervasi. Es tractava d'una masia d'estiueig transformada en palauet, i abandonada per la família amb motiu de l'esclat de la Guerra Civil. A través d'un familiar, la casa va passar a disposició de la Fundación Socorro Rojo, que tenia la missió d'allotjar persones necessitades. I va ser mitjançant la Fundació que la família va arribar a la que seria la darrera residència del poeta a Espanya. “Torre Castañer era pues una finca preciosa con un gran parque, cementerio familiar propio en el barranco que está debajo de la casa, y sobre todo en aquel momento quedaba alejada de la ciudad; por lo tanto, desde allí solo se veían los reflectores de los bombarderos que venían de Mallorca, pero se estaba más a salvo a pesar de las bombas que se oían caer en la ciudad”, explica Monique Alonso. Però en el moment de l'arribada de la família Machado, la casa es trobava en una situació decadent, que José Machado descrivia de la següent manera: “Grandes habitaciones. Salones con profusión de espejos en dorados marcos, piano antiguo, cornucopias, litografías que amarilleaban por el tiempo y grandes y magníficas arañas... Los dueños de esta morada eran por aquel entonces, los ratones y la carcoma. La sensación que daba esta vieja Torre era la de que todo iba a caerse hecho polvo”.

Tot i l'ambient pessimista, va ser una època molt prolífica per a Antonio Machado, que rebia els seus amics —com Tomás Navarro Tomás, investigador de la fonètica; el mestre Torner; el doctor i amic Josep Puche Álvarez, i Joaquín Xirau, Enrique Castro Delgado, Carlos Contreras i Pedro Garfias, entre d'altres—, i també hi escrivia. Entre altres escrits, va continuar la seva col·laboració amb el diari *La Vanguardia*, que havia iniciat el 16 de juliol de 1937, quan residia a Rocafort (València). Escrivia de dos a tres articles mensuals i la secció s'anomenava “Desde el mirador de la Guerra”, amb excepció de l'article datat el 9 d'agost de 1938 que es va anomenar “Desde el mirador de la Contienda”.

Pel que fa a la temàtica, segons explica Alonso, “Uno de los temas recurrentes en estos escritos es su enfado con Francia e Inglaterra que formaron, en agosto de 1936, el ‘Comité de non Intervention dans la guerre d’Espagne’. Esto no significa que no admire a estos países, su pueblo y cultura, pero odia a sus políticos. Y en estas aportaciones tampoco se desprende de su apócrifo y maestro Juan de Mairena.”

El poeta també va col·laborar a la revista *Hora de España*, *En Nuestro Ejército* i a *El Servicio Español de Información*. L'agost de 1938 va escriure el pròleg de *La Corte de los milagros*, de Valle-Inclán, i també seria ell l'encarregat d'escriure el pròleg del llibre *Los españoles en guerra*, de Manuel Azaña. A més d'aquestes col·laboracions en el seu període a Barcelona, també va ser l'editorial Nuestro Pueblo que va publicar una edició de *La Tierra de Alvargonzález y canciones del alto Duero*, il·lustrada pel seu germà José.

El pas d'Antonio Machado per la Torre Castanyer li va donar l'oportunitat de rellegir llibres de la biblioteca de la casa com *El Quijote*, o autors com Shakespeare, Tolstoi, Dostoievski, Dickens, Rubén Darío, Bécquer, així com autors catalans. I també, en aquesta mateixa biblioteca el poeta va deixar una edició de 1917 de *Páginas escogidas*. En aquest sentit, Monique Alonso explica una curiositat: "También se sabe que, en Barcelona, después de haber escuchado algunos discos del Archivo de la Palabra del Centro de Estudios históricos, en particular el de Valle Inclán, Antonio Machado accedió a grabar su voz para dicho Archivo y se sabe que incluso eligió las poesías que iba a grabar. ¿Puede ser entonces que fueran las que señaló en estas *Páginas escogidas*? Notamos que en este ejemplar del que hemos hablado más arriba, fueron arrancadas las páginas de la 226 a 228 incluidas que también pudieran corresponder a la elección del Poeta para esta grabación."

Les sensacions d'Antonio Machado vers la contesa no eren gaire esperançadores, segons narra el seu germà José: "No decía a nadie —salvo a sus más íntimos— que la guerra se perdería irremisiblemente. Esta tristísima convicción le causó gran angustia, porque no creía en modo alguno a la inutilidad de los esfuerzos hechos por tan heroicas milicias, y esperaba que serían fecundísimas en un porvenir más o menos lejano, el presente lo veía completamente perdido."

Alertat prèviament per un jove conservador de la torre de la imminent arribada de les tropes, va ser el 15 de gener quan el degà de la Universitat el va informar que s'havia de preparar per sortir, juntament amb un grup d'intel·lectuals. Diumenge 22 va arribar un cotxe enviat pel doctor Puche.

Diumenge 22 de gener va començar el camí cap a l'exili del poeta Antonio Machado, així com de milers de persones, entre intel·lectuals i camperols, homes i dones, nens i nenes, per la recerca de la llibertat i per continuar la lluita des de fora de l'Estat. Al darrere hi deixaven les seves vides i els seus béns, i marxaven amb la tristor i la frustració d'haver perdut la lluita pels seus ideals.

ANTONIO MACHADO I LA VANGUARDIA

Amb la revolta militar del 18 de juliol, el diari *La Vanguardia* va ser requisat a la família Godó, propietaris del diari, i va passar a ser col·lectivitzat. Ara, el diari estava en mans d'un consell amb representació de la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i el comitè d'empresa, i actuava com a portaveu oficiós de la República. Va tenir diversos directors com María Luz Morales, Paulí Massip i Fernando Vázquez Ocaña, home de confiança del president Juan Negrín; a Vázquez Ocaña se li atribueix la contractació d'Antonio Machado. Altres intel·lectuals com Ramón J. Sender, Max Aub, José Bergamín o Francesc Pujols també van col·laborar en el diari.

Antonio Machado va signar un total de 29 articles per al diari, encara que no tots van ser escrits expressament pel diari, ja que també se'n van recollir les intervencions a l'emissora *Voz de España*, que es radiava des de Barcelona. No s'hi han inclòs els

manifestos que va signar durant aquest temps juntament amb altres intel·lectuals i dels quals el diari donava fidel constància. Va ser a causa de l'entrada de les tropes franquistes i el consegüent exili del poeta que aquesta col·laboració es va veure interrompuda.

El primer dels articles publicat al diari La Vanguardia correspon a la seva intervenció a València en la Clausura del Congrés d'Escriptors Antifeixistes, el juliol de 1937, i responia a la pregunta que li havien fet amb relació a la implicació d'un intel·lectual sobre el conflicte "¿Piensa usted que el poeta debe escribir para el pueblo, o permanecer encerrado en su *torre de marfil* consagrado a una actividad aristocrática en esferas de cultura sólo accesibles a una minoría selecta?". La seva resposta ja havia estat contundent en el moment d'haver d'abandonar Madrid: "Ante esta contienda, el intelectual no puede inhibirse. Su mundo está en peligro. Ha de combatir, ser un miliciano" (LV, 19-11-1936), però a l'article es va reafirmar: "Para nosotros, defender y difundir la cultura es una misma cosa: aumentar en el mundo el humano tesoro de conciencia vigilante. ¿Cómo? Despertando al dormido. Y mientras mayor sea el número de despiertos..."

Ara bé, el primer article que el poeta va escriure pròpiament per al diari està datat del 27 de març de 1938. L'article següent, que publica el 3 de maig, ja porta l'epígraf "Desde el mirador la guerra", un cop iniciats els bombardejos.

Sobre el compromís intel·lectual de Machado en els seus articles, Josep Maria Casasús va escriure que el poeta va empènyer el seu personatge Juan de Mairena "a abandonar les seves antigues reflexions poètiques, retòriques i filosòfiques per implicar-lo en un discurs més pràctic i immediat, més pragmàtic i actual, a la vegada que més ideològic i didàctic: el discurs de la pau, de la llibertat, de la solidaritat i de la comprensió internacional".

Els articles del poeta van ser més de caràcter polític que literari. Machado va expressar el seu malestar davant l'actitud neutral d'Anglaterra i França, així com del Comitè de No-intervenció, creat des de la Societat de Nacions. "La teoria machadiana és que els polítics conservadors de les grans democràcies simpatitzen amb els polítics imperialistes perquè defensen la mateixa causa: la protecció de l'edifici burgès", hi afegeix Josep Playà.

Pel que fa a l'estada de Machado a Barcelona, no va quedar gaire reflectida en els seus escrits —cosa que s'atribueix a una vida amb poca activitat social per culpa del seu estat de salut— i pràcticament no es va moure de la Torre de Sant Gervasi. La seva vida a la ciutat Comtal, "va ser també força silenciada per la intel·lectualitat catalana i, tret del filòsof Joaquim Xirau, no hi ha constància que rebés gaires visites aquell que havia estat saludat per LV com 'el más glorioso de los poetas españoles contemporáneos'. Les autoritats catalanes, massa capficades en la guerra, tampoc no hi van tenir gaires atencions o cap", escriu Playà. Una de les referències més importants és la que apareix a l'article publicat el 6 d'octubre de 1938, que, com diu Josep Playà, "Són unes paraules

que es podrien considerar quasi una rectificació respecte a comentaris d'anys abans, més crítics sobre les reivindicacions de l'Estatut i el paper dels polítics catalans.”

El 23 de gener, quan el cotxe del doctor Puche va haver d'anar a buscar el poeta i la seva família per treure'ls del país, aquest va aprofitar l'estona per escriure un darrer escrit dedicat al general Rojo i que un ciclista del Ministerio de la Propaganda va recollir. Es planteja una incògnita sobre aquest escrit, ja que no va ser mai publicat, o bé va sortir com a complement d'una al·locució radifònica del general Vicente Rojo, sense la signatura d'Antonio Machado.

Un cop van sortir de Barcelona, la família Machado va passar tres dies a Cervià de Ter, després a Viladasens, i una nit dins d'un vagó de tren a Cervera de la Marenda. Va coincidir amb Josep Pous i Pagès, Carles Riba, Clementina Arderiu i Emili Mira, tots de camí cap a França, cap a l'exili. Van arribar a Cotlliure. El 22 de febrer de 1939 va morir Antonio Machado a l'edat de 63 anys.

A continuació s'adjunta el primer article d'Antonio Machado publicat al diari *La Vanguardia*:

SOBRE LA DEFENSA Y DIFUSIÓN DE LA CULTURA

EL POETA Y EL PUEBLO (16-07-1937)

Cuando alguien me preguntó, hace ya muchos años, ¿piensa usted que el poeta debe escribir para el pueblo, o permanecer encerrado en su *torre de marfil* —era el tópicos al uso de aquellos días— consagrado a una actividad aristocrática en esferas de la cultura sólo accesibles a una minoría selecta?, yo contesté con estas palabras, que a muchos parecieron un tanto ingenuas: «Escribir para el pueblo —decía un maestro— ¡qué más quisiera yo! Deseoso de escribir para el pueblo, aprendí de él cuanto pude, mucho menos —claro está —de lo que él sabe. Escribir para el pueblo es, por de pronto, escribir para el hombre de nuestra raza, de nuestra tierra, de nuestra habla, tres cosas de inagotable contenido que no acabamos nunca de conocer. Y es mucho más, porque escribir para el pueblo nos obliga a rebasar las fronteras de nuestra patria, escribir para los hombres de otras razas, de otras tierras y de otras lenguas. Escribir para el pueblo es llamarse Cervantes, en España; Shakespeare, en Inglaterra; Tolstoi, en Rusia. Es el milagro de los genios de la palabra. Tal vez alguno de ellos lo realizó sin saberlo, sin haberlo deseado siquiera. Día llegará en que sea la suprema aspiración del poeta. En cuanto a mí, mero aprendiz de gay saber, no creo haber pasado de folklorista, aprendiz a mi modo de saber popular».

Mi respuesta era la de un español consciente de su hispanidad, que sabe, que necesita saber cómo en España casi todo lo grande es obra del pueblo o para el pueblo, como en España lo esencialmente aristocrático, en cierto modo, es lo popular. En los primeros meses de la guerra que hoy ensangrienta a España, cuando la contienda no había aún perdido su aspecto de mera guerra civil, yo escribí estas palabras que pretenden

justificar mi fe democrática, mi creencia en la superioridad del pueblo sobre las clases privilegiadas.

RELACIÓ DELS ARTICLES QUE APAREIXEN EN EL LLIBRE

El poeta y el pueblo (16/07/1937)

Notas inactuales, a la manera de Juan de Mairena (27/03/1938)

Apuntes del día (06/04/1938)

Mairena Póstumo (13/04/1938)

Desde el mirador de la guerra (03/05/1938)

Desde el mirador de la guerra II (14/05/1938)

Desde el mirador de la guerra III (22/5/1938)

Desde el mirador de la guerra IV (2/6/1938)

Desde el mirador de la guerra V (12/06/1938)

Desde el mirador de la guerra (25/06/1938)

Saavedra Fajardo y la guerra total (07/07/1938)

En el 19 de julio de 1938 (19/07/1938)

Para el congreso de la paz (23/07/1938)

Desde el mirador de la contienda (09/08/1938)

Lo que recuerdo yo de Pablo Iglesias (16/08/1938)

Viejas profecías de Juan de Mairena (24/08/1938)

Desde el mirador de la guerra (01/09/1938)

Desde el mirador de la guerra. Miscelánea apócrifa (25/09/1938)

Desde el mirador de la guerra (06/10/1938)

España renaciente. Arturo Serrano Plaja (21/10/1938)

Desde el mirador de la guerra (23/10/1938)

Unas cuartillas de Machado (29/10/1938)

Antonio Machado habla del 7 de noviembre (alocución de radio) (08/11/1938)

Desde el mirador de la guerra (10/11/1938)

Glosario de los 13 fines de guerra (13/11/1938)

Una alocución de don Antonio Machado dirigida a todos los españoles (22/11/1938)

La gran tolvanera (23/11/1938)

Recapitulemos (07/12/1938)

Desde el mirador de la guerra (06/01/1939)

Per a més informació:

<https://ajuntament.barcelona.cat/barcelonallibres/ca>

Laura Santaflorentina / Tel. 699 061 244 / Correu electrònic:

laurasantaflorentina@gmail.com